

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

4 (8) / 2008

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано
до друку вченою радою Національної академії оборони України.
Протокол № 10 від 31 жовтня 2008 р.

Київ – 2008

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова:

Радецький В.Г., генерал армії України, начальник Національної академії оборони України, кандидат історичних наук

Члени:

Вербицький В. В., доктор педагогічних наук, професор

Іващенко Л. Я., доктор педагогічних наук, професор

Лігоцький А. О., доктор педагогічних наук, професор, полковник

Нещадим М. І., доктор педагогічних наук, професор

Стефаненко П. В., доктор педагогічних наук, професор, полковник

Ягунов В. В., доктор педагогічних наук, професор, полковник

Ложкін Г. В., доктор психологічних наук, професор

Малхазов О. Р., доктор психологічних наук, доцент

Моляко В. О., доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН

Охременко О. Р., доктор психологічних наук, професор

Стасюк В. В., доктор психологічних наук, професор

Голуб В. Й., доктор історичних наук, професор

Карпенко М. Ф., доктор історичних наук, професор

Рибак М. І., доктор історичних наук, професор

Уткін О. І., доктор історичних наук, професор

Шевчук В. П., доктор історичних наук, професор

Мосов С. П., доктор військових наук, професор

Семон Б. Й., доктор технічних наук, професор, генерал-майор

Богайчук В. Ж., кандидат політичних наук, доцент, полковник

Мулява В. Д., кандидат філософських наук, доцент

Осьодло В. І., кандидат психологічних наук, доцент, полковник

Руденко М. В., кандидат педагогічних наук, доцент, полковник

РЕДАКЦІЯ:

Редактор – **Стасюк В.В.**, доктор психологічних наук, професор

Заступник редактора – **Сокаль І.І.**, кандидат історичних наук

Відповідальний секретар – **Богайчук В.Ж.**, кандидат політичних наук, доцент

Засновник – Національна академія оборони України

Виходить 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію збірника КВ № 10971 від 13.02. 2006 р.

Згідно постанови президії ВАК України від 14. 06. 2007 р. № 1-05/6 збірник “Вісник Національної академії оборони України” визнано фаховим виданням у галузі педагогічних та психологічних наук.

Вид видання – збірник наукових праць

Сфера розповсюдження – загальнодержавна

Адреса редакції:

Київ-049, Повітрофлотський проспект, 28

Телефон для довідок: 271-06-23, 271-06-29

<i>Пішко І. О., Лозінська Н. С.</i> Використання методів класифікації в обробці даних експертної оцінки професійно важливих якостей.....	109
<i>Приходько І. І.</i> Визначення стресостійкості у військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України під час виконання спеціального службово-бойового завдання.....	116
<i>Радкович І. М.</i> Теорія впливу у контексті формування антиманіпуляційних психологічних настанов у майбутніх офіцерів.....	123
<i>Хміляр О. Ф.</i> Золотий перетин та числа Фібоначчі: прикладні дослідження в психології	130

Соціально - правові питання

<i>Барановський В. Ф.</i> Концептуальні основи методології прогнозування векторів трансформації Збройних Сил України.....	135
<i>Безбородов В. О.</i> Актуальні проблеми нормативно-правових засад функціонування сил спеціальних операцій ЗС України (за досвідом провідних країн світу).....	140
<i>Будагьянц Л. М.</i> Методологія особистісне орієнтованої освіти в сучасній філософії..	144
<i>Деменко О. Ф.</i> Роль засобів масової інформації в інформуванні громадськості з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.....	154
<i>Исмайлова Н.</i> ГУАМ и перспективы его развития.....	157
<i>Марченко В. Я., Цюрупа М. В.</i> Воєнно-політичний конфлікт: методологія наукового аналізу та прогнозування.....	163
<i>Шевченко М. М., Єфімова В. В.</i> Динаміка воєн та демографічні втрати в контексті військової глобалізації: історико-соціологічний аналіз.....	168
ДО ВІДОМА АВТОРІВ	173

*Приходько І.І., кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник, начальник
науково-дослідної лабораторії науково-дослідного
центру Академії внутрішніх військ МВС України*

ВИЗНАЧЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІДРОЗДІЛІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛУЖБОВО-БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ

Подано результати дослідження психологічних детермінант стресостійкості – тривожності у військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України під час підготовки та виконання (моделювання) спеціального службово-бойового завдання.

Представлены результаты исследования психологических детерминант стрессоустойчивости - тревожности у военнослужащих подразделений специального назначения внутренних войск МВД Украины во время подготовки и выполнения (моделирования) специальной служебно-боевой задачи.

The results of researching the psychological stress-resistant determinants – anxiety at the servicemen of the special mission units of the MIA of Ukraine during the training and execution (modeling) of the special service and combat mission are presented.

Постановка проблеми. Проблема професійної діяльності військовослужбовців, зокрема підрозділів спеціального призначення (пСп) внутрішніх військ (ВВ) МВС України, набуває особливого значення на сучасному етапі реформування та розвитку військ, коли пред'являються підвищені вимоги до кандидатів на військову службу за контрактом, фахової підготовленості особового складу до виконання спеціальних службово-бойових завдань (СБЗ) в особливих та екстремальних умовах (прийняття участі в антитерористичних, миротворчих та спеціальних операціях тощо), ефективної організації службово-бойової підготовки та навчання у повсякденній діяльності частин та підрозділів військ. Тому обрана тема дослідження є сучасною й актуальною. Дослідження виконувалося у рамках науково-дослідної роботи „Визначення бойових можливостей підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України при проведенні пошукових дій за напрямом в гірській місцевості” (шифр „Естафета”).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми професійної діяльності військовослужбовців, зокрема дії пСп різних силових структур України в екстремальних умовах, вивчали О. А. Блінов, О. М. Корнев, С. Ю. Лебедева, О. М. Логачов, В. В. Стасюк, Т.

А. Сутюшев, О. В. Тімченко, В. Є. Шевченко та багато інших вітчизняних науковців [1 – 5]. У той же час, дотепер не досягнуто не тільки концептуальної, але навіть термінологічної єдності у вивченні проблеми стресу, зокрема, розробки проблеми індивідуальної стійкості до стресу (В. О. Бодров, О. О. Обознов, 2000, 2006; А. Б. Леонова, 2004, А. Г. Маклаков, 2001; Б. Б. Величковський, 2007; Cooper, 1998; Lazarus, 1991 та ін.). Феномени стресостійкості в різних її формах вивчаються розрізнено, висловлюється необхідність в інтеграції підходів на єдиному теоретичному підґрунті [6 – 9]. Необхідність розробки адекватних методичних засобів для оцінки індивідуальної стійкості до стресу диктується, принаймні, трьома важливими причинами. По-перше, стійкість до психологічного стресу традиційно розглядається як професійно важлива якість у ризиконебезпечних видах діяльності (В. О. Бодров, 2000, 2006; М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк 2002, 2006; А. Б. Леонова, 2004; І. І. Ліпатов, 2003; А. Г. Маклаков, 2001; В. І. Мозговий, 2006; І. І. Приходько, 2000, 2007; В. В. Стасюк, 2005; О. В. Тімченко, 2003, 2007 та багато ін.). По-друге, індивідуальна стресостійкість представляє великий науковий інтерес як основна проміжна перемінна між рівнем стресу та

розвитком різних соматичних захворювань (Г. О. Балл, 2001; Б. Б. Велічковський, 2007; О. Р. Охременко, 2004; Є. М. Потапчук, 2004; С. І. Яковенко, 1998; McEwen, 1998 та багато ін.). По-третє, некомпенсований вплив інтенсивних стрес-факторів, переживання хронічного стресу може викликати різноманітні психічні розлади такі як афективні порушення, депресія, різні форми неврозів, синдром посттравматичного стресового розладу тощо (П. П. Криворучко, 1998; О. П. Макаревич, 2003; В. П. Садковий, 2005; Л. Ф. Шестопалова, 2002 - 2005; О. В. Тімченко, 2001, 2004; Appley & Trumbull, 1986; Olff et al., 2005 та ін.).

Мета статті – визначення рівня та динаміки стресостійкості у військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України під час проведення (моделювання) спеціальної операції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Службово-бойова діяльність (СБД) військовослужбовців пСп ВВ МВС України проходить не просто в складних, а переважно в екстремальних умовах, пов'язаних з ризиком для здоров'я та життя, і вимагає від особистості високого рівня розвитку певних індивідуально-психологічних якостей, сформованості професійно важливих якостей (ПВЯ), необхідних для успішного виконання спеціальних СБЗ. Вона характеризується раптовістю, неочікуваністю, проходить в умовах невизначеності та швидкоплинності оперативної обстановки, дефіциту часу, необхідного для швидкого прийняття правильних рішень, з вітальною погрозою при визволенні заручників, затриманні порушників громадського порядку, злочинців тощо. Дані стрес-фактори є джерелами психічної напруженості, негативно впливають на психологічний стан особового складу, фізичне та психічне здоров'я військовослужбовців пСп ВВ МВС України.

Для виявлення професійно важливих психологічних якостей, необхідних для успішного виконання спеціальних СБЗ особовим складом пСп ВВ МВС України, нами було проведено системно-структурне моделювання СБД військовослужбовців, в результаті якого була створена акмеограми різних військових фахівців пСп ВВ МВС України. В них було визначено, що одна з необхідних професійно важливих психологічних якостей є стійкість до стресу або стресостійкість. По-

няття стресостійкість нами визначається як інтегральна психологічна властивість особистості, яка характеризує здатність людини адаптуватися до впливу різних психічних, фізичних та соціальних навантажень і факторів середовища перебування, спроможність здійснювати ефективну професійну діяльність в складних умовах без негативних наслідків для фізичного й психічного здоров'я. З даного визначення виходить, що механізми регуляції та специфіка проявлення стресостійкості людини обумовлюється наступними особливостями: мотивації та намірів; функціональних та оперативних ресурсів; особистісних якостей та когнітивних можливостей; емоційно-вольової реактивності; професійної підготовленості та працездатності. Стресостійкість не є статичною властивістю індивіда, її динамічні зміни дозволяють визначати стійкість до стресу як величину, яка характеризується певною ситуативною мінливістю, „еластичністю” (Schumacher et al., 2004). Крім того, для даного підходу характерне розуміння стресу як багатомірного процесу, центральну роль в якому відіграють функції когнітивно-афективної оцінки ситуації, які багато в чому обумовлені особливостями мотиваційної структури особистості.

Для визначення психологічних детермінант стресостійкості нами використувався системно-регуляторний підхід, за допомогою якого було виявлено психічні процеси, які є функціональними елементами системи психічної регуляції службово-бойової діяльності військовослужбовців пСп ВВ. В результаті проведеного теоретичного дослідження було виявлено, що психологічними детермінантами індивідуальної стресостійкості людини є інтегральна оцінка особистісного адаптаційного потенціалу (А.Г. Маклаков 1996, 2001), що включає визначення рівня адаптаційних здібностей, нервово-психічної стійкості, комунікативних якостей та моральної нормативності [8], а також визначення тривожності, депресії та гніву [7].

Дослідження динаміки індивідуально-психологічних особливостей та професійно важливих якостей, у тому числі стресостійкості, у особового складу (прийняло участь 24 військовослужбовця) пСп ВВ МВС України проводилося у жовтні 2006 р. під час проведення тактико-спеціальних навчань (ТСН) на базі Кримського територіального командування за

участю гірськострілецьких та розвідувальних підрозділів ВВ. Основна мета даних ТСН – визначення бойових можливостей підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України при проведенні пошукових дій за напрямом в гірській місцевості.

Для досягнення цієї мети нами було теоретично обґрунтовано, розроблено та практично апробовано комплексне дослідження, яке включало використання психодіагностичного, психофізіологічного та цитологічного методів. Психодіагностичний метод складався з наступної батареї тестів: багаторівневого особистісного запитальника „Адаптивність” (МЛО-АМ), який дозволив оцінити ступінь розвитку особистісного адаптаційного потенціалу; діагностики самооцінки тривожності Ч.Д. Спілбергера (1972) (State-Trait Anxiety Inventory, STAXI), адаптований Ю.П. Ханінім (1983); запитальника визначення рівня депресії Ч.Д. Спілбергера (1988) (State-Trait Depression Inventory, STDI), адаптований А.Б. Леоною (2005); запитальника визначення гніву Ч.Д. Спілбергера (1988) (State-Trait Anger Inventory, STAI), адаптований А.Б. Леоною (2005); „Інтелектуальна лабільність”; „Оперативна пам'ять”; визначення короткочасної зорової пам'яті; особистісної самооцінки розвідника; зміни рівня тривожності Тейлора, (адапована та доповнена В.Г. Норахідзе); модифікованої методики самооцінки особистості „САН”; проєктивних методик Л. Сонді (метод портретних виборів, адаптований Л.М.Собчик) та восьми кольоровий тест Люшеру (у модифікації А.М. Карпухіної дозволив визначити особистісну адаптацію та стресостійкість).

Для оцінки функціонального стану особового складу підрозділів спеціального призначення та виявлення кореляції між перерахованими вище методами дослідження застосовувався цитологічний метод, який дозволив встановити рівень стомлення людини після впливу фізичного та психічного навантаження. Він передбачав визначення інтегрального показника стану основних функціональних систем організму за рахунок кількісного аналізу змісту гранул гетерохроматину в клітинах букального епітелію слизової оболонки щоки.

Використання психофізіологічного методу за допомогою тест-прибору розвідника дозволило визначити деякі показ-

ники спеціальних можливостей (необхідних професійно важливих якостей) особового складу пСп ВВ: світлову реакцію зорового аналізатору; звукову реакцію слухового аналізатору; час проведення рефлекторної дуги, що забезпечує передачу нейросигналу до вказівного пальця правої руки; здатність розрізнення світлових мерехтінь при їх збільшенні та зменшенні тощо.

Напередодні дослідження з особовим складом пСп ВВ проводилося спеціалізоване інтерв'ю, яке було призначене для збору різноманітної психодіагностичної інформації про обстежуваних.

У даній статті представлено частину результатів цього комплексного дослідження індивідуальної стресостійкості особового складу пСп ВВ, а саме проаналізовано динаміку рівня тривожності під час виконання СБЗ (моделювання) з пошуку та локалізації незаконних збройних формувань в умовах гірської місцевості. За задумом ТСН, особовий склад пСп ВВ був поділений на 3 групи імітації дій: першої пошукової групи (10 чол.), другої пошукової групи (10 чол.) та групи імітації дій незаконних збройних формувань (4 чол.).

Одним із основних чинників, які характеризують боєздатність підрозділу спеціального призначення ВВ, є спроможність особового складу справлятися з негативними психічними станами, які можуть виникати під час виконання СБЗ в екстремальних ситуаціях. При виконанні цих завдань різної міри небезпеки стрес-фактори інтенсивно впливають на психіку військовослужбовців, викликаючи патологічні зміни в їх психіці та поведінці. У людини виникають реальні почуття тривоги, страху і паніки, з якими вона не може цілком та адекватно справитися. В екстремальній ситуації за умов загрози для здоров'я та життя у свідомості людини відбувається боротьба двох домінант поведінки: інстинкту самозбереження і почуття виконання професійного обов'язку. Загальноприйняте вважати, що тривога – це переживання емоційного дискомфорту, яке пов'язане з очікуванням неблагополуччя, передчуттям небезпеки, що загрожує людині. На відміну від страху, як реакції на конкретну, реальну небезпеку, тривога – переживання невизначеної погрози. Відповідно до іншої точки зору, страх відчувається при „вітальній” погрозі (існуванню людини як живої істоти, люд-

ського організму), а тривога – при погрозі соціальної (особистості, представленню про себе, потребам власного „Я”, міжособистісним відносинам, положенню в суспільстві тощо). На фізіологічному рівні реакції тривоги проявляються в посиленні серцебиття, частішанні подиху, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудливості, зниженні порога чутливості. Психологічно відчувається внутрішня напруженість, заклопотаність, нервозність, почуття невизначеності й невдачі, що загрожує, неможливість прийняття правильних рішень тощо.

Під час виконання службово-бойових завдань особовим складом пСп ВВ в екстремальних умовах суб'єктивним фактором неблагополуччя може бути проявлення тривожності, яка характеризується почуттям важкого душевного дискомфорту, внутрішньої напруженості, насторожі, роздратованості, порушеннями сну та проявлятися в схильності людини до частих і інтенсивних переживань стану тривоги, а також у низькому порозі його виникнення. На сьогоднішній день питання про причини тривожності відкрито: вважається, що тривожність, яка має природну основу (особливості властивостей нервової й ендокринної систем), формується під час життєдіяльності людини, у результаті дії соціальних і особистісних факторів.

Визначення рівня тривожності як властивості особистості особливо важливо, так як воно обумовлює поведінку особового складу пСп ВВ під час виконання спеціальних СБЗ. За даними попередніх досліджень [5], у військовослужбовців пСп ВВ повинен бути певний рівень тривожності, який є природним та обов'язковим для даної категорії: у кожного представника даних підрозділів є свій оптимальний, або бажаний, рівень тривожності – так звана корисна тривожність. Високий рівень тривожності є показником неблагополуччя розвитку особистості й, у свою чергу, негативно впливає на її подальше формування під час життя та професійної діяльності. Такий же вплив має й нечутливість до реального неблагополуччя, „захисність”, яка виникає під дією захисних механізмів, насамперед витиснення, і, може проявлятися навіть у відсутності тривоги у потенційно загрозливих ситуаціях.

Визначення рівня тривожності за методикою Тейлора (адаптована та доповнена В.Г. Норакидзе), яке було проведено напередодні ТСН (рис. 1), показало, що її рівень

у особового складу двох груп імітації пошукових дій був низьким – 9,9 та 10,56 балів (0-15 балів – низький рівень), незначно підвищеним у особового складу групи імітації дій НЗФ – 16,5 балів (16-25 – середній, 26-40 – високий, вище 41-50 балів – дуже високий), але не виходив за межі норми. Необхідно відмітити, що після закінчення ТСН рівень тривожності за результатами цієї методики особового складу пСп ВВ залишився практично незмінним.

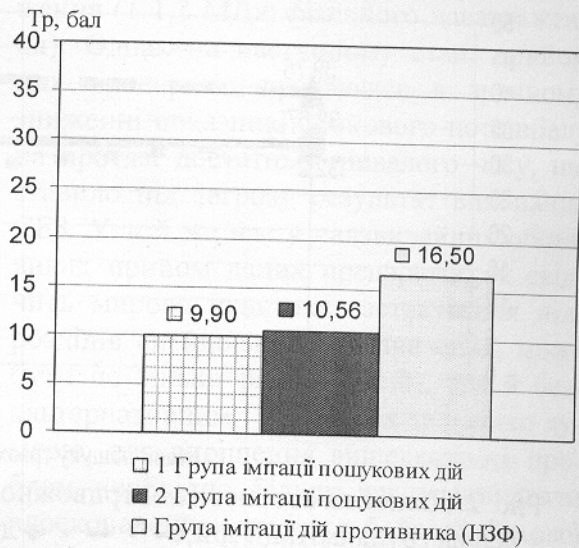

Рис. 1. Результати визначення тривожності у груп імітації дій (за методикою Тейлора)

На сьогоднішній день єдина методика, яка дозволяє диференційовано визначити тривожність і як стійку психічну властивість людини (особистісна тривожність), і як стан (ситуативна або реактивна тривожність), є методика „Шкала самооцінки тривожності”, що була розроблена Ч.Д. Спілбергером та адаптована Ю.Л. Ханіним [7]. Показники ситуативної та особистісної тривожності є одними з найважливіших у визначенні стресостійкості військовослужбовців, а також психічної готовності особового складу пСп ВВ до виконання спеціальних СБЗ.

Особистісна тривожність є стійкою психічною властивістю людини, яка відображає її схильність до виникнення тривоги та припускає наявність тенденцій сприймати різні ситуації як погрозливі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Показник особистісної тривожності характеризує стійку схильність особистості сприймати достатньо широке коло подій, як загрозливі та реагувати на такі події станом тривоги. За результатами проведених досліджень перед виконанням спеціального СБЗ з пошуку та локалізації НЗФ в умовах гірської

участю гірськострілецьких та розвідувальних підрозділів ВВ. Основна мета даних ТСН – визначення бойових можливостей підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України при проведенні пошукових дій за напрямом в гірській місцевості.

Для досягнення цієї мети нами було теоретично обґрунтовано, розроблено та практично апробовано комплексне дослідження, яке включало використання психодіагностичного, психофізіологічного та цитологічного методів. Психодіагностичний метод складався з наступної батареї тестів: багаторівневого особистісного запитальника „Адаптивність” (МЛЮ-АМ), який дозволив оцінити ступінь розвитку особистісного адаптаційного потенціалу; діагностики самооцінки тривожності Ч.Д. Спілберґера (1972) (State-Trait Anxiety Inventory, STAXI), адаптований Ю.П. Ханінім (1983); запитальника визначення рівня депресії Ч.Д. Спілберґера (1988) (State-Trait Depression Inventory, STDI), адаптований А.Б. Леоновою (2005); запитальника визначення гніву Ч.Д. Спілберґера (1988) (State-Trait Anger Inventory, STAI), адаптований А.Б. Леоновою (2005); „Інтелектуальна лабільність”; „Оперативна пам'ять”; визначення короткочасної зорової пам'яті; особистісної самооцінки розвідника; зміни рівня тривожності Тейлора, (адаптована та доповнена В.Г. Норакидзе); модифікованої методики самооцінки особистості „САН”; проєктивних методик Л. Сонді (метод портретних виборів, адаптований Л.М.Собчик) та восьми кольоровий тест Люшеру (у модифікації А.М. Карпуніної дозволив визначити особистісну адаптацію та стресостійкість).

Для оцінки функціонального стану особового складу підрозділів спеціального призначення та виявлення кореляції між перерахованими вище методами дослідження застосовувався цитологічний метод, який дозволив встановити рівень стомлення людини після впливу фізичного та психічного навантаження. Він передбачав визначення інтегрального показника стану основних функціональних систем організму за рахунок кількісного аналізу змісту гранул гетерохроматину в клітинах букального епітелію слизової оболонки щоки.

Використання психофізіологічного методу за допомогою тест-прибору розвідника дозволило визначити деякі показ-

ники спеціальних можливостей (необхідних професійно важливих якостей) особового складу пСп ВВ: світлову реакцію зорового аналізатору; звукову реакцію слухового аналізатору; час проведення рефлекторної дуги, що забезпечує передачу нейросигналу до вказівного пальця правої руки; здатність розрізнення світлових мерехтінь при їх збільшенні та зменшенні тощо.

Напередодні дослідження з особовим складом пСп ВВ проводилося спеціалізоване інтерв'ю, яке було призначене для збору різноманітної психодіагностичної інформації про обстежуваних.

У даній статті представлено частину результатів цього комплексного дослідження індивідуальної стресостійкості особового складу пСп ВВ, а саме проаналізовано динаміку рівня тривожності під час виконання СБЗ (моделювання) з пошуку та локалізації незаконних збройних формувань в умовах гірської місцевості. За задумом ТСН, особовий склад пСп ВВ був поділений на 3 групи імітації дій: першої пошукової групи (10 чол.), другої пошукової групи (10 чол.) та групи імітації дій незаконних збройних формувань (4 чол.).

Одним із основних чинників, які характеризують боєздатність підрозділу спеціального призначення ВВ, є спроможність особового складу справлятися з негативними психічними станами, які можуть виникати під час виконання СБЗ в екстремальних ситуаціях. При виконанні цих завдань різної міри небезпеки стрес-фактори інтенсивно впливають на психіку військовослужбовців, викликаючи патологічні зміни в їх психіці та поведінці. У людини виникають реальні почуття тривоги, страху і паніки, з якими вона не може цілком та адекватно справитися. В екстремальній ситуації за умов загрози для здоров'я та життя у свідомості людини відбувається боротьба двох домінант поведінки: інстинкту самозбереження і почуття виконання професійного обов'язку. Загальноприйняте вважати, що тривога – це переживання емоційного дискомфорту, яке пов'язане з очікуванням неблагополуччя, передчуттям небезпеки, що загрожує людині. На відміну від страху, як реакції на конкретну, реальну небезпеку, тривога – переживання невизначеної погрози. Відповідно до іншої точки зору, страх відчувається при „вігальній” погрозі (існуванню людини як живої істоти, люд-

ського організму), а тривога – при погрозі соціальної (особистості, представленню про себе, потребам власного „Я”, міжособистісним відносинам, положенню в суспільстві тощо). На фізіологічному рівні реакції тривоги проявляються в посиленні серцебиття, частішанні подиху, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудливості, зниженні порога чутливості. Психологічно відчувається внутрішня напруженість, заклопотаність, нервозність, почуття невизначеності й невдачі, що загрожує, неможливість прийняття правильних рішень тощо.

Під час виконання службово-бойових завдань особовим складом пСп ВВ в екстремальних умовах суб'єктивним фактором неблагополуччя може бути проявлення тривожності, яка характеризується почуттям важкого душевного дискомфорту, внутрішньої напруженості, насторожі, роздратованості, порушеннями сну та проявлятися в схильності людини до частих і інтенсивних переживань стану тривоги, а також у низькому порозі його виникнення. На сьогоднішній день питання про причини тривожності відкрито: вважається, що тривожність, яка має природну основу (особливості властивостей нервової й ендокринної систем), формується під час життєдіяльності людини, у результаті дії соціальних і особистісних факторів.

Визначення рівня тривожності як властивості особистості особливо важливо, так як воно обумовлює поведінку особового складу пСп ВВ під час виконання спеціальних СБЗ. За даними попередніх досліджень [5], у військовослужбовців пСп ВВ повинен бути певний рівень тривожності, який є природним та обов'язковим для даної категорії: у кожного представника даних підрозділів є свій оптимальний, або бажаний, рівень тривожності – так звана корисна тривожність. Високий рівень тривожності є показником неблагополуччя розвитку особистості й, у свою чергу, негативно впливає на її подальше формування під час життя та професійної діяльності. Такий же вплив має й нечутливість до реального неблагополуччя, „захисеність”, яка виникає під дією захисних механізмів, насамперед витиснення, і, може проявлятися навіть у відсутності тривоги у потенційно загрозливих ситуаціях.

Визначення рівня тривожності за методикою Тейлора (адаптована та доповнена В.Г. Норакидзе), яке було проведено напередодні ТСН (рис. 1), показало, що її рівень

у особового складу двох груп імітації пошукових дій був низьким – 9,9 та 10,56 балів (0-15 балів – низький рівень), незначно підвищеним у особового складу групи імітації дій НЗФ – 16,5 балів (16-25 – середній, 26-40 – високий, вище 41-50 балів – дуже високий), але не виходив за межі норми. Необхідно відмітити, що після закінчення ТСН рівень тривожності за результатами цієї методики особового складу пСп ВВ залишився практично незмінним.

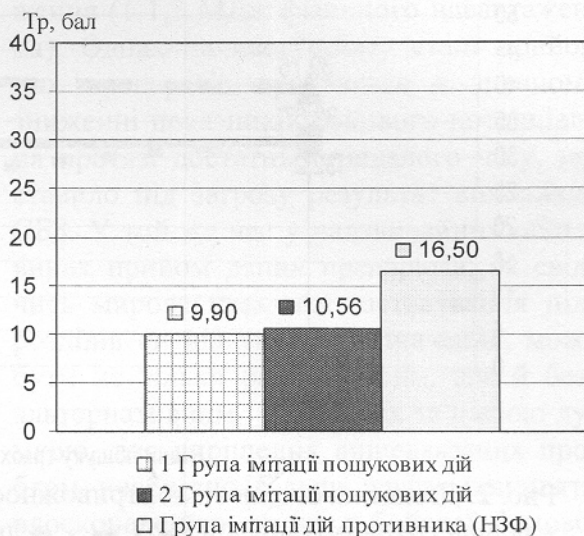

Рис. 1. Результати визначення тривожності у груп імітації дій (за методикою Тейлора)

На сьогоднішній день єдина методика, яка дозволяє диференційовано визначити тривожність і як стійку психічну властивість людини (особистісна тривожність), і як стан (ситуативна або реактивна тривожність), є методика „Шкала самооцінки тривожності”, що була розроблена Ч.Д. Спілбергером та адаптована Ю.Л. Ханінім [7]. Показники ситуативної та особистісної тривожності є одними з найважливіших у визначенні стресостійкості військовослужбовців, а також психічної готовності особового складу пСп ВВ до виконання спеціальних СБЗ.

Особистісна тривожність є стійкою психічною властивістю людини, яка відображає її схильність до виникнення тривоги та припускає наявність тенденцій сприймати різні ситуації як погрозливі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Показник особистісної тривожності характеризує стійку схильність особистості сприймати достатньо широке коло подій, як загрозливі та реагувати на такі події станом тривоги. За результатами проведених досліджень перед виконанням спеціального СБЗ з пошуку та локалізації НЗФ в умовах гірської

місцевості, даний показник (рис. 2) був низьким (до 30 балів – низька тривожність, 31–45 – середня або помірна тривожність, більше 46 балів – висока особиста тривожність) та практично не відрізнявся у особового складу 1 та 2 груп імітації дій (32,67 та 32,2 балів відповідно), але він був підвищеним у особового складу групи імітації дій противника – 39,75 балів, який можна розцінювати як середню або помірну особистісну тривожність. Такий показник дає під-

стави припускати з'явлення стану тривожності у даного особового складу під час виконання спеціальних СБЗ в екстремальних умовах, особливо коли це торкається оцінки їх фахової підготовки, компетенції та престижу. Динаміка особистісної тривожності особового складу пСп показує, що для кожної групи цей показник практично не змінювався на всіх етапах виконання спеціального СБЗ, а у 1 та 2 груп є тенденція до його зниження.

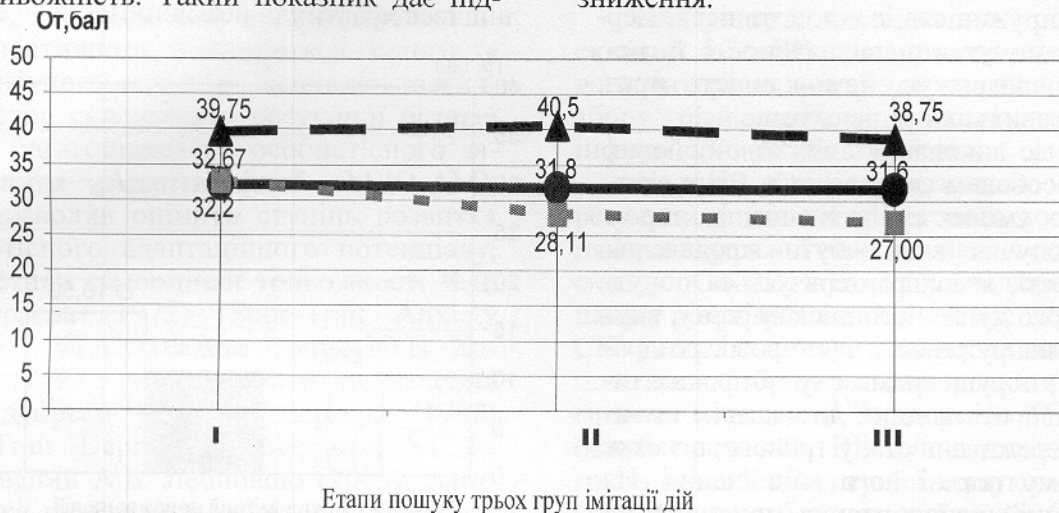

Рис. 2. Динаміка особистісної тривожності (От) у особового складу пСп: ● — перша група імітації дій; ◆ — друга група; ◀ — третя група імітації дій противника (НЗФ).

Вивчення ситуаційної (реактивної) тривожності безпосередньо перед виконанням СБЗ дозволило виявити можливий стан емоційного напруження, занепокоєння, заклопотаності та нервозності особового складу в даний час. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію та може бути різним за інтенсивністю та динамікою за часом. Як показали результати дослідження (рис. 3), рівень реактивної

тривожності був невисоким у особового складу 1 та 2 груп імітації дій – 17,2 та 16,0 балів відповідно (до 30 балів – низька тривожність, 31–45 – помірна, більше 46 балів – висока тривожність), дещо підвищеним у особового складу групи імітації дій НЗФ – 26,25 балів (рис. 3). Динаміка реактивної тривожності у особового складу пСп всіх трьох груп імітації дій показала, що є стійка тенденція до її зниження.

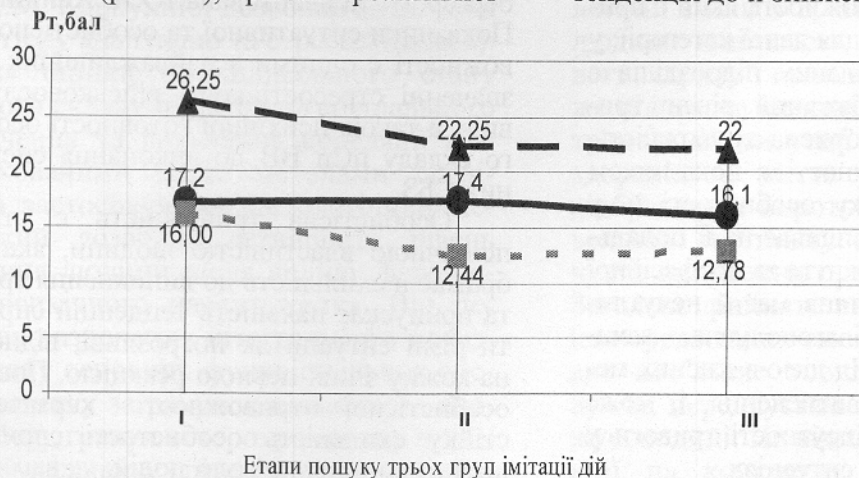

Рис. 3. Динаміка реактивної тривожності (Рт) у особового складу груп імітації дій: ● — перша група особового складу пСп; ◆ — друга група; ◀ — третя група імітації дій противника (НЗФ).

Власний досвід та результати попередніх аналогічних досліджень свідчать, що високі значення показника ситуативної тривожності пов'язані, як правило, з виконанням спеціальних службово-бойових завдань, які несуть загрозу для здоров'я та життя військовослужбовців пСп, або пов'язані із самовідчуженням можливості втратити фахову репутацію у військового колективу при особистому невдалому виконанні СБЗ [5, 10].

Динаміка показників ситуативної та особистісної тривожності у особового складу першої та другої груп імітації дій показує, що вони практично не змінювалися під час виконання даного СБЗ, що свідчить про збереження психічного потенціалу особового складу на етапах пошукових дій. Щодо особистісної тривожності у особового складу пСп, аналіз попередніх аналогічних досліджень показав її незначні коливання на рівні 5-10 % на протязі всього часу виконання спеціальних СБЗ [5]. Ці дані підтверджують основні положення теорії стресу Г. Сельє та багатьох інших вчених, які відзначають, якщо стресор не припиняє свого впливу на людину та до нього можна адаптуватися, то в організмі починаються процеси протидії та опіру: ознаки реакції тривоги практично зникають, а протидія стає вище норми. В той же час динаміка даних показників у особового складу груп імітації дій противника свідчить, що фізичне та психічне навантаження, яке було накопичено за період проходження двох етапів, підвищило тривожність до відносно високого рівня (40,5 балів) для даної групи військових спеціалістів. Тому виникає необхідність у корекції заходів спеціальної психологічної підготовки з особовим складом пСп ВВ.

Досвід вітчизняних та закордонних досліджень щодо виключення випадків досягнення межових значень психічного навантаження та виникнення дезадаптивних психічних розладів у особового складу пСп показує, що один з традиційних методів їх недопущення – прийом лікарських препаратів – стимуляторів нестероїдного ряду, однак вони викликають іму-

нодепресивний ефект, гальмують утворення в організмі аденозинтрифосфорної кислоти, в молекулах якої накопичується енергія та зменшується дія енергозабезпечення біофізичних процесів [10]. В окремих випадках прийом препаратів – стимуляторів нестероїдного ряду в ході значного психічного та фізичного навантаження може викликати короточасний необхідний ефект в межах одного етапу навантаження (1-1,2 МДж фізичного навантаження). Однак на наступному етапі прийом цих препаратів проявлявся в значному зниженні показників бойового потенціалу на протязі достатньо тривалого часу, що ставило під загрозу результат виконання СБЗ. У той же час у надзвичайних обставинах прийом даних препаратів, як свідчить мирова практика застосування підрозділів спеціального призначення, може бути не тільки раціональним, але й безальтернативним [10]. Однак за нашою думкою, для вирішення вищевказаних проблем необхідно більше уваги приділяти вдосконаленню заходів з бойової, фахової та психологічної підготовки особового складу пСп ВВ МВС України.

Висновки

1. Психологічними детермінантами стресостійкості військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України є інтегральна оцінка особистісного адаптаційного потенціалу, що включає визначення рівня адаптаційних здібностей, нервово-психічної стійкості, комунікативних якостей та моральної нормативності, а також тривожності, депресії та гніву.

2. Індивідуальна стійкість до стресу являє собою системну динамічну характеристику, що характеризує здатність людини до успішного подолання зі скрутних ситуацій. Характерною рисою високої стійкості до стресу є подолання гострого й хронічного стресу без негативних наслідків для психічного й фізичного здоров'я.

3. Під час виконання спеціального службово-бойового завдання особовим складом підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України відмічається висока стресостійкість (низька тривожність)

та психічна готовність до вирішення поставлених завдань з пошуку, блокуванню та знищенню незаконних збройних формувань.

Перспективи подальших розвідок.

У подальших дослідження планується ви-

значити вагові коефіцієнти інтегрального показника індивідуальної стресостійкості військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнев О. М. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів швидкого реагування міліції України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 „Юридична психологія” / О. М. Корнев. – К., 2002. – 18 с.
2. Лебедева С. Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: монографія / С. Ю. Лебедева, О. В. Тімченко. – Х. : ХНАДУ, 2005. – 326 с.
3. Логачов М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів до дій в екстремальних ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 „Юридична психологія” / М. Г. Логачов. – Х., 2001. – 16 с.
4. Приходько І.І. Визначення характеру змін психічних можливостей підрозділів спеціального призначення при виконанні типових спеціальних завдань / І.І. Приходько, Т.А. Сутюшев // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – Хмельницький: НАДПСУ, 2007. – № 40. Частина II. – С. 263-266.
5. Шевченко В. Є. Психофізіологічні особливості працездатності фахівців спецпідрозділів Міністерства оборони України: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.02 „Психофізіологія” / В. Є. Шевченко. – К., 2002. – 16 с.
6. Бодров В. А. Система психической регуляции стрессоустойчивости человека-оператора / В. А. Бодров, А. А. Обознов // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 4. – С. 32-40.
7. Леонова А. Б. Комплексная стратегия анализа профессионального стресса: от диагностики к профилактике и коррекции / А. Б. Леонова // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 2. – С. 75-85.
8. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16-24.
9. Мозговий В. І. Особистісний симптомокомплекс стресостійкості / стресовразливості у військовослужбовців служби правопорядку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 „Психологія діяльності в особливих умовах” / В. І. Мозговий. – Х., 2006. – 24 с.
10. Сутюшев Т. А. Результаты полевых исследований змін фізіологічного стану підрозділів спеціального призначення під час нічних рейдів у зимових умовах / Т. А. Сутюшев, Н. М. Григор'єва, Ю. Г. Шкорбатов, Е. П. Кудрявцева // Честь і закон. – 2006. – № 1. – С. 44-47.

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ**

4 (8) / 2008

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен та інших даних несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено

Редактор
Комп'ютерна верстка

В.В. Стасюк
В.Ж. Богайчук

Здано до набору 07. 11. 08. Підписано до друку 07. 11. 08. Формат 30x42

Обл. вид. арк. 9. Наклад 200 прим.

Україна, 03049, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 28